

Kuluttajat ja terveysvaikutteisten elintarvikkeiden haltuunotto

TUOTTEISTUVA TERVEELLISYYS JA KANSANTERVEYS

Ruoasta ja terveydestä on tullut sanapari, joka herättää yhä enemmän keskustelua, huolta ja ristiriitoja. Terveys ja terveellisyys ovat yhteiskunnassamme läsnä monella tasolla, niin politiikassa, yhteiskunnallisissa rakenteissa kuin arkielämässäänkin. Sen jälkeen, kun Pohjois-Karjala-projekti nosti terveelliset ruokattottumukset yleiseen tietoisuuteen 1970-luvulla, on terveellisen syömisestä edistämiseksi tapahtunut paljon. Ravitsemussuosituksia on päivitetty moneen kertaan ja on perustettu toinen toistaan kunnianhimoisempia terveellistä syömistä ja kansanterveyttä edistäviä työryhmiä, komiteoita, strategioita ja tutkimusohjelmia.

Terveyden korostuminen näkyy myös ruoan valikoimissa markkinoilla Suomessa ja muualla. Terveellisyttä on tuotteistettu entistä enemmän elintarvikkeisiin. Perinteisesti terveelliseksi tiedettyjen suhteellisen käsittelemättömien elintarvikkeiden, kuten kasvisten, täysjyväviljan ja vähärasvaisen maidon rinnalle tulivat 1980-luvulta alkaen ensin ”kevyinä” mainostetut jalostetut tuotteet, joista erilaisia energiapitoisia tai epäterveellisiä pidettyjä ainesosia oli vähennetty. Kauppojen valikoimissa alkoivat kilpailla toinen toistaan kevyemmät, vähärasvaisemmat, vähäsuolaisemmat ja vähäsokerisemmat elintarvikkeet.

1990-luvulle tultaessa terveellisyys tuoteistumisessa tapahtui käänne, jota on kuvattu jopa valankumoukseksi ravitsemuksellisessa ajattelussa (Heasman ja Mellentin 2001). Tuolloin markkinoille tulivat ensimmäiset niin sanotut terveysvaikutteiset elintarvikkeet, jotka lupasivat paitsi yleistä hyvinvointia myös täsmävaikutuksia, helpotusta erilaisiin vaivoihin ja apua terveyden ylläpitoon. Vakiintuneen määritelmän mukaan terveysvaikutteiset elintarvikkeet ovat tuotteita, jotka tavanomaisien ravitsemuksellisten vaikutuksiensa lisäksi parantavat terveyttä ja hyvinvointia tai vähentävät sairastumisen riskiä. Terveysvaikutteisten elintarvikkeiden myötä terveellisen syömisestä painopisteen arveltiin muuttuvan erilaisten ”pahakkeiden”, kuten rasvan ja sokerin, välttämiseksi uudenlaisten ”hyväkkeiden” eli terveysvaikutteisten elintarvikkeiden suosimiseen. Niinpä terveysvaikutteisia elintarvikkeita onkin markkinoitu uutena, positiivisena tapana edistää terveyttä.

Terveysvaikutteiset elintarvikkeet ovat osa laajempaa keskustelua ruoasta, syömisestä ja terveydestä. Niiden kehittäminen, tarjonta ja markkinointi sekä käyttäminen ovat kytköksissä monenlaisiin yhteiskunnan kehityskuluihin. Ne ovat osa sitä keskustelua, jossa määritellään uudelleen yksilön ja yhteiskunnan välistä vastuuta terveydestä ja jossa terveyden edistäminen määrittyy yhä vahvemmin kulutus- ja elämäntapavalinnoiksi (Bunton ja Burrows 1995). Terveysvaikutteisten elintarvikkeiden kehittäjät ja kannattajat toivovat tuotteiden tarjoavan uusia työvälineitä ravitsemuskasvatukseen ja tuovan kuluttajille parempia

mahdollisuuksia tehdä terveyttä edistäviä valintoja.

Elintarviketeollisuudelle terveysvaikutteiset elintarvikkeet ovat ratkaisuyritys muutokseen, jossa kansainvälistyminen ja kilpailu vaativat kehittämään uudenlaisia ja entistä parempia katteita tuottavia tuotteita. Suomalaiset yritykset ovat olleet aktiivisesti kehittämässä uusia tuotteita jopa niin, että Suomea on kuvattu terveysvaikutteisten elintarvikkeiden piilaaksoksi (Heasman ja Mellentin 2001). Jo 1990-luvun puolivälistä alkaen suomalaiset ovat tutustuneet margariineihin, jotka alentavat kolesterolia, jogurteihin, jotka sisältävät vatsalle hyödyllisiä bakteereja, maitoon, joka alentaa verenpainetta ja moniin muihin terveysvaikutteisina markkinoituihin tuotteisiin.

Kun kansanterveys määrittyi kasvavasti taloudellisena kysymyksenä, saavat pyrkimykset kehittää ja tuottaa kansalaisten terveyttä ylläpitäviä elintarvikkeita myös yhteiskunnan vahvan tuen. Terveysvaikutteiset elintarvikkeet ovat saaneet Suomessa merkittävän aseman erilaisissa elintarviketeollisuuden strategiapapereissa, mutta myös kansallisessa tutkimuskentässä ja rahoitusjärjestelmissä. Niistä on tullut kansallinen projekti, jonka kehitystä on tukenut eurooppalaisittain liberaali markkinointilainsäädäntö. Kun EU:n uutta asetusta elintarvikkeita koskevista terveysväitteistä (EY 1924/2006) aletaan lähivuosina soveltaa, eri maiden kirjavat lainsäädännöt ja tulkintakäytännöt sallituista ja kielletyistä terveysväitteistä yhtenäistyvät. Tulevien säännösten tiukkuudesta riippuu, mitä muutos merkitsee teollisuudelle.

Toisaalta kriittisissä puheenvuoroissa on esitetty pessimistisiä kuvia tulevaisuudesta, jossa tekno-ruoka valtaa paikan ”oikealta” ja terveelliseltä ruualta ja ihmiset kaattavat tajun siitä, kuinka tulee syödä. Terveysvaikutteisia elintarvikkeita on pidetty osana ruuan medikalisoitumista, teknologisia interventioina, jotka hoitavat terveysongelmien oireita pikemminkin kuin niiden syitä. Niiden on myös nähty edustavan reduktionistista lähestymistapaa ruokaan ja terveyteen. Ruokapolitiikan professori Tim Lang esitti äskettäisessä *British Medical Journal* -aikakauslehden kommenttipuheenvuorossaan seuraavan ennusteen [esitän sen tässä suomeksi]: ”Terveysvaikutteiset elintarvikkeet (food and drink) saattavat olla laillisia, tuottaa rahaa ja uudistaa tapamme ajatella ruokaa ja juomaa. Silti ne luultavasti ovat parhaimmillaan vain teknisiä ratkaisuja ja huonoimmillaan taas uusi väliintuleva muuttuja, jossa ravitsemusepidemiologeilla riittää purkamista vuosiksi eteenpäin.” (Lang 2007, 1016).

Kuluttaja- ja kulutustutkimuksen näkökulmasta niin terveysvaikutteisten elintarvikkeiden puolesta esitetyt kuin kriittiset ja poleemiset kannanototkin jättävät huomiotta arkipäivän näkökulman ruokaan ja syömiseen. Tämä näkökulma korostaa kuluttajaa, joka ostaa ruokaa, valmistaa aterioita ja syö joka päivä. Kuluttajat antavat ruualle merkityksiä, jotka ovat yhtäältä kulttuurisesti juurtuneita ja pysyviä, toisaalta sopeutuvat muutoksiin yhteiskunnassa ja yksilöllisissä oloissa. Väitöskirjassani (Niva 2008) esitänkin, että kuluttajat ovat yhteiskunnallisia toimijoita, joilla on sanansa sanottavana ennen kuin terveysvaikutteisista elintarvikkeista voi tulla ”vain teknisiä ratkaisuja” tai ”taas uusia väliintulevia muuttujia”. Väitän myös, että kuluttajien jäsenyyksissä terveysvaikutteiset elintarvik-

keet ovat yhteydessä erilaisiin ruokaan ja terveyteen liittyviin näkökulmiin, ideoihin ja arkielämän käytäntöihin.

HALTUUNOTTO NÄKÖKULMANA TERVEYSVAIKUTTEISIIN ELINTARVIKKEISIIN

Väitöskirjassani kysyn, millä tavoin kuluttajat ottavat haltuun uudenlaisen terveellisyden, joka on tuoteistettu terveysvaikutteisiksi elintarvikkeiksi. Haltuunotto on käsite, jota käytetään kulutus- ja kuluttajatutkimuksessa kuvaamaan tapoja, joilla ihmiset ottavat kulutusobjekteja ja teknologioita omikseen. Objektien haltuunotto sisältää tutustumista, ostamista, käyttämistä, paneutumista, yhdessä elämistä ja lopulta myös hävittämistä (Miller 1987, Ilmonen 2007, Sassetelli 2007). Pohdin yhtäältä sitä, miten kuluttajat käsitteellistävät terveysvaikutteisuutta ja suhteuttavat sitä terveellisyteen, toisaalta sitä, miten terveysvaikutteiset elintarvikkeet on otettu vastaan arjen syömiseen ja ketkä niitä käyttävät. Väitän, että terveysvaikutteisten elintarvikkeiden haltuunotto on monisyinen prosessi, jossa voidaan erottaa yhtäältä käsitteellinen, luottamukseen ja tuotteiden merkityksiin liittyvä ulottuvuus, toisaalta käytännöllinen, kokemuksiin ja arjen käytäntöihin liittyvä ulottuvuus. Haltuunoton eri tavat eivät välttämättä ole yhdensuuntaisia ja samanaikaisia, sillä kuluttajat voivat omaksua tuotteet osaksi omia käytäntöjään, mutta pohtia samalla, ovatko ne heidän luottamuksensa arvoisia. Haltuunotto on jatkuva prosessi, jossa kuluttajien suhde terveellisyteen ja terveysvaikutteisuuteen muokkautuu ajan kuluessa ja sen jälkeenkkin, kun tuotteet on jo omaksuttu arkeen tai jätetty ne omaksumatta. Terveysvaikutteiset elintarvikkeet haastavat vakiintuneet käsitykset terveellisyydestä ja sen edistämisen tavoista, mutta sa-

malla muovaavat niitä.

Tarkastelen kuluttajien tulkintoja ja jäsenyyksiä terveysvaikutteisista elintarvikkeista sekä sosiodemografisten ja muiden taustatekijöiden merkitystä näiden tuotteiden käytölle kvantitatiivisin ja kvalitatiivisin menetelmin. Aineistooni sisältyy kvantitatiivinen kyselytutkimus, johon vastasi tilastollisesti edustava otos Suomen väestöstä, ja sarja kvalitatiivisia ryhmäkeskusteluja terveysvaikutteisia elintarvikkeita käyttävien ja käyttämättömien kuluttajien kanssa.

Terveellisen ja epäterveellisen luokitukset liittyvät läheisesti siihen, miten kuluttajat käsitteellistävät terveysvaikutteisia elintarvikkeita ja millaisiin elintarvikkeisiin he voivat kuvitella terveysvaikutteisia ominaisuuksia liitettävän. Se, miten jäsenämme ruokaa terveelliseksi ja epäterveelliseksi, hyväksi ja pahaksi, on eräs perustavanlaatuisista ruokaa koskevista jaotteluista, Lévi-Straussin (1963, 86) termejä käyttäen gusteeimeista, ja pyrkimyksistä luoda ruoan maailmaan järjestystä. Tulosteni perusteella terveysvaikutteisuuden ja terveellisuuden välinen suhde on moniulotteinen eivätkä ”terveellisyys” ja ”terveysvaikutteisuus” palaudu jäännöksetä toisiinsa. Kuluttajien jäsenyyksissä ne ovat osin päällekkäisiä, mutta erilaiset elintarvikkeet saavat suhteessa niihin erilaisia merkityksiä. Yhtäältä monia perinteisesti terveellisiä elintarvikkeita pidetään myös terveysvaikutteisina. Monet kuluttajat ajattelevat, että terveysvaikutteisia ovat paitsi sellaisiksi kehitetyt tuotteet myös erityisesti kasvikset, hedelmät, marjat, ruisleipä ja muut täysjyvätuotteet. Toisaalta terveysvaikutteisina markkinoidut elintarvikkeet eivät automaattisesti määrity ”terveellisiksi”, sillä kuluttajille terveellisyys merkitsee yhtäältä ravitsemusvalistuksen korostamia monipuolisuutta, kohtuullisuutta ja vaihtelevuutta, toisaalta perinteisiä,

käsitlemättömiä elintarvikkeita, joissa ravintoaineet ovat ”luonnollisessa” muodossa.

Terveellisuuden korostaminen on yksi tapa kiinnittää ruoka johonkin konkreettiseen ja luoda sille merkityksiä. Terveysvaikutteiset tuotteet aineellistavat pyrkimystä terveellisuuteen, sillä ne ovat materiaallinen, kohdennettu ja tieteellinen tapa tuoda terveellisyys osaksi arkea. Tieteellisellä tiedolla onkin yhä enemmän merkitystä ruokaa ja syömistä koskevien käytäntöjen muotoutumisessa. Siitä on tullut osa elintarvikemarkkinoita ja ruokaa koskevaa julkista keskustelua, jossa sisäänrakennettuna on oletus rationaalista kuluttajasta, joka etsii tietoa, tekee siitä oikeita tulintoja ja valitsee ravitsemuksellisesti ja terveydellisesti parhaita vaihtoehtoja. Tieteellistyminen näkyy myös maallikoidenkin omaksu-
massa terveellistä elämäntapaa korostavassa puhutavassa, joka kritisoi lyhytaikaisia ihmedieettejä ja korostaa sitoutumista pitkäaikaisiin muutoksiin (Chapman 1999).

Kiinnostava piirre tieteellistymisessä on tiedettä itseään koskeva kritiikki. Maallikoiden käsityksissä syömisestä ja terveyden välisistä yhteyksistä keskeinen piirre on ajatus tiedon, myös tieteellisen tiedon, epävarmuudesta. Kun ruoan turvallisuus on erilaisten epidemioiden, myrkytysten ja eläintautien seurauksena yhä useammin asettunut kyseenalaiseksi, kuluttajilla on hyvä syy kysyä, voiko ruokaan ja sen tuottajiin luottaa. Terveysvaikutteisten elintarvikkeiden kohdalla kysymys on vielä mutkikkaampi, sillä luottamus saa niissä kahtalaisen sisällön. Siihen sisältyy usko siihen, että tuotteet eivät pitkälläkään tähtämällä ole ennakoimattomalla tavalla vaarallisia, mutta myös siihen, että ne täyttävät lupauksensa edistää terveyttä ja hyvinvointia nyt ja tulevaisuudessa.

Luottamus on tärkeä haltuun-

oton edellytys, joka syntyy monen tekijän yhteisvaikutuksesta. Se kytkeytyy arkisiin kokemuksiin ruoasta ja sen laadusta, mutta myös näkemyksiin siitä institutionaalista kehiksestä, jonka puitteissa ruokaa tuotetaan. Suomalaiset kuluttajat näyttävät pääsääntöisesti luottavan tarjolla oleviin terveysvaikutteisiin elintarvikkeisiin, mutteivät silti pidä terveysvaikutuksia, turvallisuutta ja mahdollisia sivuvaikutuksia koskevaa tutkimusta itsestään selvästi aukottomana. Tämä refleksiivisyys ja terveen epäilevä suhde ruokaan korostaa sitä, ettei kuluttaja ole naiivi vastaanottaja, tuotantoketjun pää, vaan aktiivinen toimija, joka suhteuttaa omaa ja muiden toimijoiden toimintaa toisiinsa. Kuluttajat pohtivat ja analysoivat sekä omia käytäntöjään että laajemmin ruokajärjestelmää ja sen toimijoita, tutkimusta ja teknologiaa. Ne kyttään ottamaan kriittisenkin tarkastelun kohteiksi samalla, kun arkiset valinnat ja toimintatavat sujuvat omaa rataansa ilman suurempaa kyseenalaistamista – aina siihen asti kunnes epäilyksille ilmenee jokin erityinen syy.

Terveysvaikutteiset elintarvikkeet otetaan haltuun osana suuntausta, jossa ruoan ja sen tuotannon tieteellistyminen ja teknologisoituminen asettuvat vastakkain luonnollisuuden ja käsittelemättömyyden kanssa. Pitkälle jalostettuja terveysvaikutteisia elintarvikkeita on vaikea sovittaa yhteen sellaisen ideaalin kanssa, jossa tavoitteena on mahdollisimman käsittelemättömien, ”puhtaisten” tai ”luonnollisten” raaka-aineiden käyttö. Käsittelemme terveysvaikutteisten elintarvikkeiden luonnollisuudesta ja teknologisuudesta ovat kuitenkin muokkaantuvia ja vaihtelevia. Ajantittaan teknologia luonnollistetaan: myös jalostetuista elintarvikkeista voi vähitellen tulla luonnollisia, kunhan ne vain ovat tarpeeksi vanhoja (Lien 2003). Käytännöt

jäsentävät ihmisten näkökulmia siihen, mikä on luonnollista. Ajantittamyytä myös terveysvaikutteisia elintarvikkeita koskevat jäsenyykset muuttuvat ja muokkautuvat, kun terveysvaikutteisuus kesyyntyy markkinoilla, julkisessa keskustelussa ja arjen käytännöissä.

Haltuunottoon sisältyy monia ristiriitaisiakin ulottuvuuksia, yhtä aikaa hyviä kokemuksia, epäilyjä, hyväksyntää ja kyseenalaistamista. Ihmiset voivat käyttää terveysvaikutteisia elintarvikkeita, mutta samanaikaisesti paheksua pyrkimystä edistää terveyttä erilaisin ihmetuottein tai pohtia, mitä suuntaus merkitsee laajemmin ruokakulttuurille. He voivat ajatella, että uusia tuotteita on hauska kokeilla, mutta kyseenalaistaa samalla niiden tarpeellisuuden. He voivat luottaa tuotteiden laatuun ja turvallisuuteen, mutta vaatii silti tiukkaa valvontaa ja kontrollia. Tällaiset ristiriidat ovat osa arkista kokemusmaailmaa, joka nousee esiin tutkittaessa haltuunottoa erilaisin lähestymistavoin, aineistoin ja menetelmin.

SYÖMISEN MONINAISTUMINEN

Kulutustutkijat ovat 1990-luvun lopulta alkaen korostaneet kulutuksen moninaisuutta ja vaihtelevuutta sekä sopeutumista aikaan, paikkaan ja tilanteeseen. Kuluttajilla on monia sosiaalisia identiteettejä, ja heidän toimintaansa luonnehtivat yhtäältä rutiinit, toisaalta refleksiivisyys. Kun ihmisten käsityksissä ja käytännöissä on tilaa monenlaisille, keskenään ristiriitaisillekin tulkinnoille ja toiminnalle, on syömisestä käytäntöjä entistä vaikeampi ennustaa. Ruoka on kuluttajille moniääninen kamppailujen arena ja jatkuva improvisaatioprosessi (Caplan 1996, 223).

Terveysvaikutteisten elintarvikkeiden terveellisyydestä käyty keskustelu voidaan nähdä neuvotteluksi siitä, mikä sopii terveellisuuden ja epäterveellisuuden gusteemiin. Uu-

det tuotteet ovat haastaneet perinteiset käsitykset terveellisestä ruoasta, mutta vakiintuessaan arkeen niiden edustama terveellisyys on vähitellen alkanut elää rauhanomaista rinnakkaiseloa aikaisempien käsitysten kanssa. Ruokaregiimien (Germov ja Williams 1999) ja tulkintojen moninaistuminen saattavat merkitä, että käsityksemme terveellisyydestä ovat muuttumassa entistä avoimemmiksi ja muuntuvammiksi. Tulevaisuuden arkieläminen ei ehkä enää erottele tuotekehityksen ja tutkimuksen avulla terveysvaikutteisiksi suunniteltuja ja ”luontaisesti” terveellisiä elintarvikkeita toisistaan.

Uudet tuotteet ja teknologiat astuvat aina dynaamiseen tilanteeseen, jossa vanha ja uusi kohtaavat ja muokkaavat toisiaan. Terveysvaikutteiset elintarvikkeet eivät tule tyhjiöön. Ne tulevat ihmisten ruokaan ja syömiseen liittyviin käytäntöihin ja sovitautuvat siihen, mitä muuta syödään. Mitä useammat arkielämän käytännöt tukevat uusien tuotteiden ja teknologioiden omaksumista ja mitä paremmin tuotteet täyttävät odotuksemme, sitä todennäköisemmin alamme pitää niitä välttämättöminä. Mitä enemmän terveysvaikutteisina markkinoituja elintarvikkeita on saatavilla, mitä moninaisempia terveysvaikutuksia niillä on ja mitä tavallisemmaksi niiden käyttö muotoutuu, sitä huomaamattomammiksi ne muuttuvat. Vähitellen ne eivät enää ole aktiivinen ja tietoinen valinta, vaan habitualisoitunut osa arkeen juurtuneita kulutusrutiineja (Sassatelli 2007).

Terveysvaikutteiset elintarvikkeet ovat osa kehitystä, jossa korostetaan yksilön vastuuta omasta elämästään ja terveydestään ja jossa terveyden edistämisen keinot eivät enää ole yleispäteviä, vaan yksilöllisiä ja henkilökohtaisiin tarpeisiin sovitettuja. Samaan aikaan syömissen yhteisöllisyys ja yksilöllisyys

saavat yhä uusia muotoja. Ruokaan liittyy kasvavassa määrin vaatimuksia eettisyydestä ja kestävyyydestä niin kulttuurisessa ja sosiaalisessa mielessä kuin ympäristön kannalta. Ruoan kohoavat hinnat, sen puute eri puolilla maailmaa ja globaali epätasa-arvo ruuan saatavuudessa saavat yhä enemmän poliittista ja julkista huomiota. Mahtavatko nämä kehityskulut muuttaa painopisteen yksilöllisestä kollektiiviseen? Tässä valossa tarkasteltuna on kiinnostavaa nähdä, kuinka yksilöllisillä terveysvaikutuksilla markkinoidut elintarvikkeet kohtaavat yhteisölliset ja kestäväan kehitykseen liittyvät haasteet. Jos tulevaisuuden ruoka on nautinnollista, terveellistä ja terveyttä edistävää, luonnon monimuotoisuutta kunnioittavaa, sosiaalisesti oikeudenmukaisesti tuotettua ja kulttuurisesti hyväksyttyä, täyttyvät monet toiveet. Silti voi kysyä, voivatko kaikki utopiat toteutua yhtä aikaa. Joudumme tekemään valintoja niin poliittisesti kuin kuluttaja-kansalaisyksinäkin ja päättämään, mitä kaikkea haluamme ruoalta ja millä tavoin erilaisia toiveita ja odotuksia voidaan yhdistää.

Teksti on käännetty ja muokattu kirjoittajan väitöstilaisuudessaan 26.5.2008 pitämästä englanninkielisestä lectio praecursoriasta.

KIRJALLISUUS

Bunton R, Burrows R.

Consumption and health in the ‘epidemiological’ clinic of late modern medicine. Teoksessa Bunton R, Nettleton S, Burrows, R (toim.). The sociology of health promotion. Critical analyses of consumption, lifestyle and risk. Routledge, London 1995, 206–222.

Caplan P. Why do people eat what they do? Approaches to food and diet from a social science perspective. *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 1996;1: 213–227.

Chapman GE. From ”dieting” to ”healthy eating”. An exploration of shifting constructions of eating for weight control. Teoksessa Sobal J, Maurer D (toim.) *Interpreting weight. The social management of fatness and thinness*. Aldine de Gruyter, New York 1999, 73–87.

Germov J, Williams L. The hyper-rational social appetite: towards a synthesis of food trends. Teoksessa Germov J, Williams L (toim.) *A sociology of food and nutrition*. South Oxford University Press, Melbourne 1999, 301–310.

Heasman M, Mellentin J. The functional foods revolution. Healthy people, healthy profits? Earthscan Publications, London 2001.

Ilmonen K. Johan on markkinat. Kulutuksen sosiologista tarkastelua. Vastapaino, Tampere 2007.

Lang T. Functional foods. Their long term impact and marketing need to be monitored. *British Medical Journal* 2007;334:1015–1016.

Lien ME. Det naturligste i verden. Konstruksjoner av natur i industriell matproduksjon. Teoksessa Jacobsen E, Almås R, Johnsen JP (toim.). *Den politiserte maten*. Abstrakt forlag, Oslo 2003, 193–212.

Lévi-Strauss C. *Structural anthropology*. (Ranskankielinen alkuteos 1958.) Basic Books, New York and London 1963.

Miller D. *Material culture and mass consumption*. Basil Blackwell, Oxford 1987.

Niva M. Consumers and the conceptual and practical appropriation of functional foods. National Consumer Research Centre, Helsinki 2008. Ks. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-698-174-4>.

Sassatelli R. *Consumer culture. History, theory and politics*. Sage Publications, London 2007.

MARI NIVA

VTM (väit.)

Kuluttajatutkimuskeskus